

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

Wyższa Szkoła Handlowa
im. Bolesława Markowskiego
w Kielcach

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

PRAKTYCZNY PEDAGOG

Materiały szkoleniowe są współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

MATERIAŁY SZKOLENIOWE

PODSTAWY PEDEUTOLOGII

doc. dr Lidia Pawelec

Osobowość nauczyciela kształcenia zintegrowanego

„Szkoła jest tyle warta, ile wart jest nauczyciel”

F. A. W. Diesterweg

W obecnym czasie, już od najmłodszych lat należy zaszczepiać w dzieciach postawę akceptacji, otwartości i poszanowania wobec innych narodów. Swoistym zadaniem współczesnej szkoły stało się ukształtowanie takiego człowieka, który będzie zdolny do widzenia współczesnych problemów nie tylko w pryzmacie swojej małej Ojczyzny, ale i globalnej – ponadpaństwowej jednostki otwartej na inne kultury i wartości. Nowym jej zadaniem stało się również utrwalenie przekonania, że obrona własnej tożsamości nie wyklucza koegzystencji kultur w skali globalnej, a autonomię można pogodzić z integracją. Zrozumienie odmiennych od siebie społeczeństw pozwala bowiem na uniknięcie konfliktów oraz ułatwia dialog i współpracę.

W jaki sposób funkcjonuje szkoła, jakie wyniki osiągają uczniowie, jakie odzwierciedlają postawy i zachowania o tym w dużym stopniu decydują nauczyciele, a mianowicie ich predyspozycje i cechy osobowości, kwalifikacje ogólne i profesjonalne. O tym, że spełniają oni kluczową rolę w przebiegu kształcenia umysłów i charakteru swoich wychowanków, przekonuje między innymi W. Okoń, który pisze: „Wiele warunków składa się na dobre wychowanie, lecz jeden wśród nich jest szczególnej wagi: doskonałe wychowanie może być dziełem tylko doskonałego wychowawcy”.¹

Wychowawca więc powinien posiadać następujące cechy osobowości: charyzmę, altruizm, poświęcenie, świątły umysł, gruntowne wykształcenie, wysoka kultura, prospołeczność, sprawiedliwość, dobroć, głęboka miłość do człowieka.² A czy rzeczywiście współczesny nauczyciel posiada takie cechy? Nauczyciel XXI wieku charakteryzuje się następującymi cechami:

- Widzi bariery i zagrożenia,
- Odczuwa potrzebę zmiany bez własnej inicjatywy,
- Korzysta z własnych uczniowskich doświadczeń
- Dostrzega wątpliwości związane z możliwościami wychowawczymi wychowanków³.

A przecież nauczyciel powinien odczuwać radość z pracy, refleksyjność z innowacyjnie wykonywanych obowiązków, powinien go charakteryzować dialog, zrozumienie, sumienność,

¹ W. Okoń, Zarys dydaktyki ogólnej, Warszawa 1965, s. 249.

² M. Nowak-Dziemianowicz, Oblicza nauczyciela. Oblicza szkoły. Toruń 2001, s. 107.

³ Tamże, s. 107 – 110.

równowaga emocjonalna, kultura osobista, wrażliwość, delikatność, szczerść, śmiałość, serdeczność, otwartość, bogata wyobraźnia, miłość do wychowanków, chęć niesienia pomocy itd.

W Karcie Nauczyciela czytamy m.in., że „Nauczyciel obowiązany jest rzetelnie realizować zadania związane z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą; wspierać każdego ucznia w jego rozwoju oraz dążyć do pełni własnego rozwoju osobowego. Nauczyciel obowiązany jest kształcić i wychowywać młodzież w umiłowaniu Ojczyzny, w poszanowaniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w atmosferze wolności sumienia i szacunku dla każdego człowieka, dbać o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów”⁴.

Nauczyciel realizujący najważniejsze idee współczesnej edukacji musi przede wszystkim rozumieć świat i zachodzące w nim zmiany, kształtować własną tożsamość i przygotowywać wychowanków do zdobywania coraz lepszych kwalifikacji i rozszerzania ich horyzontów myślowych.

Nauczyciel wykonując misję dydaktyczno-wychowawczą musi być odpowiedzialny za swoje postępowanie, co czyni go dojrzałym człowiekiem. Jego dojrzałość jest wartością nie tylko indywidualną, ale także społeczną wciąż wysoko ocenianą w środowisku, bo jest on odpowiedzialny przede wszystkim za przekaz nowym pokoleniom najcenniejszych, ponadczasowych dóbr dziedzictwa kulturowego. W stosunku do przyszłości, bierze odpowiedzialność za formowanie dojrzałości wychowanków, za ich twórcze postawy, przez co kształtuje ludzkie oblicze świata.⁵

Nauczyciel uczący w kl. I-III, powinien w miarę swoich możliwości wprowadzać również treści związane z mass mediami, komunikacją, kształceniem umiejętności zdobywania informacji na pierwszym szczeblu szkoły podstawowej. Powinien on realizować cele zawarte w *Podstawie programowej kształcenia ogólnego*, tj.:

- Przygotowanie do korzystania z różnych źródeł informacji.
- Wyrabianie umiejętności segregowania informacji i krytycznego ich odbioru.
- Przygotowanie uczniów do pracy samokształceniowej i wykorzystania mediów jako narzędzi pracy intelektualnej.

⁴ Karta Nauczyciela, Ustawa z dnia 26.01.1982 r. (tekst ujednolicony wraz ze zmianami wprowadzonymi Ustawą o zmianie Karty Nauczyciela z dnia 15.07.2004 r., która weszła w życie z dniem 31.08.2004 r.)

⁵ M. Rusiecki, Nauczycielu kim jesteś? Karta odpowiedzialności i obowiązków nauczyciela, „Wychowawca”, 2004, nr 10.

- Wyrobienie u uczniów postawy szacunku do polskiego dziedzictwa kulturowego w związku z globalizacją kultury masowej.⁶

Praca dydaktyczno – wychowawcza w edukacji wczesnoszkolnej ma specyficzny charakter, a tym samym wymaga specjalnych kompetencji. Nie każdy nauczyciel może być dobrym nauczycielem nauczania zintegrowanego. Osobowość dzieci rozpoczynających naukę szkolną jest wyjątkowo plastyczna i wrażliwa. Można ją łatwo kształtować i nadawać jej pożądaną formę, ale można ją łatwo zdeformować. Od nauczyciela, od jego umiejętności pedagogicznych i cech osobowych zależy w dużym stopniu rozwój dziecka we wszystkich sferach jego osobowości. Nauczyciel tego etapu kształcenia odgrywa specyficzną i niepowtarzalną rolę w edukacji dziecka. Czynności wychowawcze prowadzone przez nauczyciela są niekiedy ważniejsze niż dydaktyczne. To on przygotowuje podwaliny pod dalsze kształcenie dziecka na kolejnych etapach szkoły. Nigdy później nauczyciel nie odgrywa już tak ważnej roli w rozwoju osobowości dziecka i nie jest dla niego już tak znaczącym autorytetem.

Silny i niezaprzeczalny wpływ osobowości nauczyciela (pobudzający i hamujący) polega na tym, że zachowanie, stosunek do uczniów, styl działania zdeterminowane są przez cechy jego osobowości wywierające określony wpływ na reakcję, postawy i czynności uczniów. Uczeń zaś od początku swoich kontaktów ze szkołą w sposób bardziej zorganizowany i celowy wykształca coraz to nowe potrzeby, wzbogaca je oraz doskonali w toku działalności osobniczej.

Siła oddziaływania pewnych idei, określonych wartości, norm współżycia społecznego zależy w dużym stopniu od osoby, która je upowszechnia, czyli nauczyciela. J. Maciaszkowa twierdzi, że „uczeń pozostający z nauczycielem w kontakcie osobowym jest stale w psychicznej gotowości na przyjęcie wszystkiego, co pochodzi od nauczyciela, na przyjęcie norm postępowania także.”⁷

Jak określa J. W. Dawid, twórca polskiej pedeutologii, twierdzi, że kierowniczym czynnikiem wychowawczym jest to czym jest nauczyciel. „Dlaczego w żadnym zawodzie człowiek nie ma tak wielkiego znaczenia, jak w zawodzie nauczycielskim”⁸.

Zawód nauczyciela różni się od innych profesji nie tylko nazwą, ale przede wszystkim tym, że nie pracuje się w nim jedynie słowem, pewnymi tylko narzędziami, oraz nie wpływa wyłącznie tymi właściwościami, które samemu chciałoby się stosować, ale całokształtem swoich cech, charakterem, temperamentem, gestami, stroną uczuciową, całym postępowaniem i zachowaniem się nie tylko w szkole, ale też i poza nią, w życiu społecznym, osobniczym, rodzinnym⁹.

⁶ Podstawa programowa kształcenia ogólnego, Dz.U. 1999, nr 14, poz. 19, s. 617.

⁷ J. Maciaszkowa, Być nauczycielem wychowawcą, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”1958, nr 8. Także: H. Koc, T. Holenderek: Cechy charakterystyczne zawodu nauczyciela, Nauczyciel i wychowanie” 1983, nr 5-6.

⁸ J. W. Dawid, O duszy nauczycielstwa, w: Osobowość nauczyciela, red. W. Okoń, Warszawa 1958, s. 34. Także: T. E. Dąbrowska: Nauczycielu jaki jesteś?, Warszawa 1999.

⁹ L. Pawelec, Nauczyciel i jego rola w rozwoju osobowości ucznia, w: Kompetencje zawodowe nauczycieli i jakość kształcenia w dobie przemian edukacyjnych, red. Ryszard Gmoch i Anna Krasnodębska, Opole 2005, s. 300.

Na te ważne kwestie zwrócił uwagę S. Dobrowolski stwierdzając, że „w pracy wychowawczej człowiek działa całym sobą, a nie jakąś częścią siebie czy poszczególnymi organami, jak to bywa w innych pracach”¹⁰.

Osobowość nauczyciela (właściwości psychofizyczne pozytywne i negatywne, wiedza, poglądy, sposoby postępowania i inne) jest koniecznym warunkiem oddziaływania pedagogicznego, ale sama przez się nie przesądza jeszcze o wynikach. Jak zauważa Józef Kozłowski, o kierunku (zarówno dodatnim, jak i ujemnym) oraz intensywności jej wpływu współdecyduje zarazem drugi czynnik - osobowość ucznia, który świadomie czy też nieświadomie wybiera, co z indywidualności nauczyciela i w jakim zakresie pragnie sobie przyswoić¹¹.

Stosunek nauczyciela do uczniów trafnie określił wcześniej już wspomniany J. Kozłowski, który wskazał, że „problematyka stosunku nauczyciela do ucznia jest problematyką lustra, postępowanie nauczyciela znajduje odbicie w realiach uczniów, w ich stosunku do nauczyciela”¹². Stosunek emocjonalny nauczyciela wobec uczniów należy do zespołu warunków wpływających na efektywność pracy wychowawczej. Prawidłowe stosunki interpersonalne między nauczycielem a uczniem stanowią podstawę tworzenia się środowiska społecznego i procesu dydaktyczno-wychowawczego, co przekonywująco wyraził Z. Zborowski „prawidłowe stosunki interpersonalne między nauczycielem a uczniami stanowią węzeł gordyjski szkoły jako środowiska społeczno-wychowawczego. Wytwarzanie klimatu wzajemnej życzliwości, zaufania, pomocy, stanowi podstawową treść pracy wychowawczej”¹³.

Z kolei badania L. Stawowskiej przekonują o tym, że „Nauczyciele o temperamencie mało ruchliwym (flegmatycy, melancholicy) ze względu na swoją powolność wyzwalają nudę i zmęczenie, wpływając dezorganizująco na procesy regulacji i powodując obniżenie aktywności i wydajności pracy uczniów”¹⁴. Z kolei nauczyciele o nasilonych cechach cholerycznych, u których następuje przewaga procesów pobudzania nad hamowaniem, swoją impulsywnością nierzadko powodują agresywne zachowania i niepomysłne o sobie oceny u uczniów. Najkorzystniejsze relacje z uczniami charakteryzują nauczycieli sangwiników. Oni to poprzez życzliwe i swobodne kontakty wzbudzają u uczniów korzystne relacje emocjonalne, poparte dodatnimi ocenami.

Niezwykle ważna u nauczyciela jest inteligencja emocjonalna, która czyni go zdolnym do rozpoznawania własnych i cudzych uczuć, umiejętności kierowania własnymi emocjami i utrzymywania kontaktów z ludźmi. Od tego w dużej mierze zależą pozytywne relacje nauczyciela

¹⁰ S. Dobrowolski, *Wychowanie i wychowawca. Rodzice-nauczyciel-mistrz*, Warszawa 1948, s. 8. Także: T. Dobrzański, W. Załucki, *Istotne i pożądane cechy osobowościowe nauczyciela w opinii studentów kierunku nauczycielskiego*, „Dydaktyka Szkoły Wyższej” 1987, s. 21.

¹¹ J. Kozłowski, *Uśmiech nauczyciela*, „Życie Szkoły” 1959, nr 11.

¹² Tamże.

¹³ Z. Zborowski, *Psychospołeczne problemy wychowania*, Warszawa 1977, s. 182.

¹⁴ L. Stawowska, *Psychologia różnic indywidualnych dzieci i młodzieży: diagnostyka badań emocjonalnych, badań porównawczych*, Katowice 1983, s. 74.

w miejscu pracy (uczniowie, pracownicy szkoły, rodzice). Umiejętność słuchania i porozumiewania się, umiejętność panowania nad sobą, wiara w siebie, twórcze reakcje na niepowodzenia i przeszkody oraz współdziałanie i praca zespołowa nie mniej ważne od teoretycznego przygotowania umiejętności. Inteligencja emocjonalna ma podstawowe znaczenie dla osiągnięć w pracy nauczyciela. Kompetencje emocjonalne obejmują wiedzę, umiejętności, postawy i zachowania, które są pożądane przez współczesnych pracowników, przede wszystkim takie, jak efektywne komunikowanie się, zdolność do adaptacji, elastyczność, rozwiązywanie problemów i posługiwanie się nowoczesnymi technologiami.

Szczególnie oczekiwaną cechą nauczyciela jest sprawiedliwość, czyli równorzędne traktowanie wszystkich uczniów, a także obiektywne ocenianie wyników ich nauki i zachowania. Trafnie sądzi M. Przetacznik-Gierowska pisząc: „Nauczyciela sprawiedliwego młodzież darzy zazwyczaj szacunkiem, gdy brak jest tej cechy, część uczniów czuje się pokrzywdzona i nie akceptuje nauczyciela. Odbija się to niekorzystnie na stosunkach panujących w klasie, która nie może stać się grupą pozytywnie zintegrowaną”¹⁵.

Osobowość nauczyciela ma również niemały wpływ na tworzenie się systemu motywacyjnego ucznia do nauki szkolnej oraz jego zachowań i ocen, jest przy tym źródłem motywacji i sukcesów dydaktyczno-wychowawczych. Modelowanie motywów nie jest jednak łatwym zadaniem wychowawczym, gdyż – jak dowodzi S. Korczyński – „Kształtowanie motywacji wiąże się ze sztuką motywowania, która zależy nie tylko od wiedzy psychologiczno-pedagogicznej nauczyciela, ale także od jego talentu pedagogicznego, od tzw. osobowości nauczyciela”¹⁶.

Zacytowany pogląd podzielają S. Gerstman i M. Lejman, według których podstawowym źródłem motywacji uczniów jest postawa nauczyciela zachęcająca do pracy. Składnikami tej postawy są: spokój i opanowanie, taktowne wskazywanie niedociągnięć, wyrażanie zadowolenia z postępów, zachęcanie do nauki pozytywnymi środkami oddziaływania pedagogicznego¹⁷. Podobne tendencje odnajdujemy w twórczości M. Tyczkowej, która twierdzi, że gdy stosunki pomiędzy nauczycielem, a uczniami mają charakter pozytywny, dziecko uczy się chętnie, gdy spotyka je ze strony nauczyciela niechęć i niesprawiedliwość, stosunki wzajemne ulegają pogorszeniu, a w wyniku tego ulega osłabieniu mechanizm motywacyjny uczenia się¹⁸.

Obok wymienionych już czynników sprzyjających budowaniu silnych struktur motywacyjnych, umacniających uczniowską wolę pozytywnej edukacji, w opinii Z. Zborowskiego ważną właściwością nauczyciela jest zdolność wywierania wpływu na uczniów przez umiejętne

¹⁵ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, Psychologia wychowawcza, Warszawa 1994, s. 304.

¹⁶ S. Korczyński, Obraz nauczyciela w polskiej myśli pedagogicznej, Opole 1992, s. 47.

¹⁷ M. Lejman, Znaczenie osobowości nauczyciela w procesie dydaktyczno-wychowawczym, „Nowa Szkoła” 1986, nr 9.

¹⁸ S. Korczyński, dz. cyt., s. 52.

komunikowanie się interpersonalne, które „polega na przekazywaniu wiadomości, uzyskiwaniu od innych informacji, wywoływaniu zmian w wiedzy, postawach i osobowości”¹⁹.

Duże znaczenie przypisuje się także komunikacji bezsłownej, mogącej przybierać postać drugiej rozmowy. Ruch oczu wyraz twarzy, postawa ciała, gesty intonacja i natężenie głosu, zbliżanie się i oddalanie uczestników sytuacji, to tylko niektóre sposoby utrzymywania kontaktu i wyrażania wzajemnych ocen i intencji.

Świadome i umiejętne posługiwanie się przez nauczyciela takimi komunikatami, jak np. zwiększona siła głosu albo tempo mówienia pomaga uczniom w dostrzeganiu i ocenianiu wagi poszczególnych informacji. Ponadto komunikaty pozawerbalne, w opinii M. Czerpania-Walczak, „sprzyjają szczeroci i jasności dialogu. Są przejawem rzeczywistej synchroniczności komunikacji. Pozwalają bowiem obserwować i rozumieć rzeczywiste atrybuty i znaczenie poszczególnych informacji”²⁰. Wiemy przy tym, że w oddziaływaniu nauczyciela na ucznia ważne jest również podkreślenie jego wpływu na formowanie postaw i światopoglądu. Właśnie przede wszystkim nauczyciel zapoznaje ucznia z obowiązującymi normami postępowania wobec ludzi i otaczającej rzeczywistości, troszczy się o przestrzeganie ich w codziennym życiu indywidualnym i zbiorowym. Jak napisała M. Przetacznik-Gierowska: „Nauczyciel oddziałuje wychowawczo na uczniów zarówno w toku lekcji, jak i podczas zabaw czy na wycieczce. Sposób, w jaki stara się przekazywać postawy i wzory zachowania jest zależny od jego zachowania indywidualnego, temperamentu, stylu wychowania, od całokształtu atmosfery panującej w szkole”²¹. Przy czym przejmowanie przez uczniów ustalonych zasad zachowania w społeczeństwie i ich pełna internalizacja następuje tym szybciej im częściej widzą oni przykłady przestrzegania tych reguł przez samego nauczyciela, co bardzo trafnie wyraził już Seneka Młodszy w słowach: „krótka droga przykładu, długa droga słów”.

Nauczyciel pozytywnie usposobiony do uczniów sprzyja zaspakajaniu ich wewnętrznych potrzeb i tworzy dobry klimat rozwoju psychicznego oraz moralno-społecznego. Traktując uczniów jako integralną całość psychofizyczną, wywiera wpływ zarówno na podnoszenie poziomu jego zainteresowań poznawczych jak i na tempo zmian emocjonalnych oraz ulepszanie jego postaw społecznych.

Nowa sytuacja edukacyjna wymaga ponadto od nauczycieli, by potrafili pracować z klasami o zróżnicowanym składzie społecznym i etnicznym, a także odnaleźć się w nowej sytuacji zwiększonej autonomii szkoły. Oczekuje się od nich, że w procesie nauczania będą umieli

¹⁹ Z. Zborowski, Psychospołeczne problemy pracy nauczyciela, Warszawa 1986, s. 67.

²⁰ M. Czerpaniak-Walczak, Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela, Toruń 1997, s. 102.

²¹ M. Przetacznik-Gierowska, G. Makiełło-Jarza: Psychologia rozwoju i wychowania wieku dziecięcego, Warszawa 1992, s. 364.

zastosować nowe technologie informatyczne i przygotowują uczniów do dalszej, trwającej całe życie nauki, co jest niezbędne z punktu widzenia funkcjonowania we współczesnym społeczeństwie.

Współczesny nauczyciel powinien dostosować swoją osobowość do pełnienia nowych ról społecznych. Obok znajomości mass mediów powinien także posiadać umiejętności zawodowe a jego wiedza powinna być funkcjonalna i zapewnić odpowiednią jakość wykonywanego zawodu. Wszystko to wymaga od nauczyciela odpowiednich kompetencji i myślenia zawodowego. To on sam musi być dojrzały w indywidualnym podejmowaniu decyzji i świadomy własnej odpowiedzialności, co gwarantuje mu skuteczne wykonywanie czynności zawodowych. Osobowość nauczyciela obok kompetencji zawodowych powinna być otwarta na zmiany ze zdolnością komunikowania się w oparciu o kreatywność i innowacyjność. Obecnie nie można działać w jakiegokolwiek dziedzinie bez kreatywności i twórczej postawy. W dialogu ze światem nie można występować jako widz, ale jako aktor, współtwórca świata, spontaniczny i współuczestniczący podmiot. Więc należy zmierzać do tego ażeby nauczyciel sam stał się osobą twórczą, w takim znaczeniu, że potrafi konstruować niekonwencjonalne sytuacje, kreować oryginalne pomysły, niestereotypowo postrzegać rzeczywistość i skutecznie eliminować przeszkody w twórczym myśleniu.

Współczesny nauczyciel powinien posiadać umiejętności bystrej obserwacji świata, rozumienia go, analizowania i przeżywania a także powinien umieć u siebie budzić potrzebę dokonywania zmian i modyfikacji, innowacji i tego wszystkiego uczyć swoich wychowanków. Propagując twórczy styl życia jednocześnie umie przekonać do niego uczniów wskazując dobre strony aktywnej i twórczej postawy wobec rzeczywistości i własnego rozwoju w dążeniu do swojej samorealizacji i niepowtarzalności osobowej. Najważniejszym a równocześnie najtrudniejszym zadaniem jest praca nad motywacją, aby być i zachowywać się twórczo.

Nauczyciel odpowiadający za jakość procesu kształcenia i wychowania musi być przede wszystkim człowiekiem godnym zaufania, któremu powierza się, bez większych obaw, wpływanie na rozwój intelektualny, moralny, estetyczny i fizyczny uczniów²².

Współczesna szkoła wymaga od nauczyciela, by władał jak największym zasobem wiedzy, który dysponowałby repertuarem skutecznych sposobów postępowania pedagogicznego prowadzącego do skutecznego rozwiązywania problemów wychowawczych i odczuwał potrzebę ustawicznego doskonalenia swoich umiejętności w zakresie nauczania²³

Współczesny rozwój cywilizacji wymaga przygotowania osobowości nauczyciela do pełnienia nowych ról społeczno – ekonomicznych, co we współczesnych warunkach pracy spowodowało pojawienie się nowych wymogów dotyczących jego kompetencji. Obok efektywnej pracy na

²² E. Kobyłecka, *Nauczyciel wobec współczesnych zadań edukacyjnych*, Kraków 2005, s. 54.

²³ R. I. Arends, *Uczymy się nauczać*, tłum. K. Kraszewski, Warszawa 1998, s. 36.

konkretnym stanowisku, wymagany jest również rozwój cech osobistych, rozwiązywania problemów zawodowych, stałego podnoszenia swoich kwalifikacji i kształtowania współczesnych wartości społecznych. A więc musi tu nastąpić zmiana świadomości i myślenia z nastawieniem się na aktywny odbiór przez osobowość współczesnych zapotrzebowań społeczno – ekonomicznych.

Nauczyciel powinien być odpowiednią osobą charakteryzującą się nie tylko określoną wiedzą i umiejętnościami, ale także odpowiednimi cechami osobowymi, które powinny być kształtowane i ulepszone w całym procesie przygotowania nauczyciela, jak również w toku całej jego pracy zawodowej przyciągając uczniów cechami przywódczymi, kompetencjami, siłą psychiczną, wyznawanymi poglądami i wartościami, konsekwentnym postępowaniem, sprawiedliwością, przewidywalnością, wiarygodnością stawiając uczniom i sobie wysokie wymagania. Nauczyciel uczący w klasach I-III, powinien charakteryzować się szczególnymi predyspozycjami do pełnienia funkcji, które niesie za sobą jego praca zawodowa z małymi dziećmi.

Zadowolenie zawodowe nauczyciela

1. Teoretyczne odniesienie problemu

Nauczyciel to szlachetny zawód. W funkcjonowaniu i efektywności systemu edukacji narodowej spełnia bardzo ważną rolę. Nauczyciel to według K. Konarzewskiego człowiek niewzruszonych zasad i szerokich horyzontów. „To jednostka wysoko niosąca posłannictwo mistrza i przyjaźnie podporządkowująca siebie podopiecznym. To uczonej w swojej specjalności i wielki znawca duszy dziecięcej. Umysł systematyczny, starannie planujący działania na podstawie naukowej wiedzy, jaką posiada, ale przy tym szczerzy i spontaniczny w swoich odruchach. Bogata, pełnowymiarowa osobowość, ale także człowiek, który całym swoim życiem – zarówno publicznym jak i prywatnym – daje przykład wychowawczych cnót”.ⁱ

W powszechnym rozumieniu nauczyciel ma skutecznie nauczać, ale nie stresować, wymagać, ale nie narzucać, utrzymywać dyscyplinę, ale wyrzec się przymusu, być sprawiedliwym, ale w każdym znajdować coś dobrego, pomagać słabszym i nie zaniedbywać zdolnych. I nade wszystko ma z poświęceniem pracować – dokształcać się i doskonalić zawodowo, troszczyć się o szkolne i poza szkolne losy każdego ucznia, działać na rzecz lokalnego środowiska, utrzymywać kontakt z nowatorską pedagogiką. Wszystko to ma robić nie patrząc na zegarek, nie licząc pieniędzy, nie żądając lepszych warunków pracy.

Wybór zawodu, wykształcenie zawodowe, wejście w zawód, praktyczne jego wykonywanie, podporządkowanie się wartościom, zasadom i normom zawodowym kształtują przez lata w nauczycielu profesjonalizm, zadowolenie. Swoją specyfiką praca nauczyciela różni się od pozostałych zawodów.

Nauczyciel nie może się ograniczać tylko do formalnej obecności w szkole, nie może też nikomu swoich obowiązków zlecić, musi je wykonywać osobiście. Zawód ten nie jest łatwy. Wymaga nie tylko dużego zasobu wiedzy i kwalifikacji oraz doświadczenia, ale też ogromnego nakładu energii psychicznej i fizycznej. Prowadzi to do wielu ujemnych skutków w zakresie samopoczucia, komfortu, wywołuje przykre przeżycia, napięcia i stresy, a w konsekwencji - niepowodzenia zawodowe i osobiste. Tymczasem nauczyciel powinien czerpać ze swojej pracy zadowolenie, podsycające jego energię i umacniający motywację. Jednakże wielu nauczycieli nie odczuwa zadowolenia. Ci nauczyciele pracują w stanie permanentnej frustracji.

Źródła encyklopedyczne „zadowolenie” określają jako „(...) uczucie przyjemności ze zrobienia, osiągnięcia, otrzymania czegoś; satysfakcja z jakiegoś powodu”.ⁱⁱ Zadowolenie „(...) przyjemne uczucie człowieka, który zaspokoił swoje życzenia, któremu zdarzyło się coś

pomyślnego”.ⁱⁱⁱ Zadowolenie to „(...) uczucie przyjemności doznawane z powodu tego, że się spełniły jakieś pragnienia, że się coś powiodło; satysfakcja.”^{iv}

Z powyższych definicji wynika, iż zadowolenie wiąże się z chęcią wykonywania zawodu. Pobudza do dobrego wykonywania pracy i jest jednym z głównych źródeł satysfakcji życiowej.^v Równowaga pomiędzy potrzebami i oczekiwaniami pracownika wobec pracy to zadowolenie. Zadowolenie zawodowe jest wyznacznikiem określonych postaw wobec pracy, zawodu, zakładu. Nie jest ono wyłącznie funkcją tego co praca daje, lecz tego, co się jeszcze pragnie. Jest po prostu wypadkową satysfakcji z tego, co się ma i niezadowolenia z tego, czego się jeszcze nie ma.^{vi}

Każdy człowiek jest istotą aktywną i jednym z podstawowych warunków trwałego zadowolenia z życia zapewne będzie odpowiedzialne działanie, robienie czegoś, co podlega ocenie przez innych ludzi. W takim działaniu życie jednostki nabiera głębszego sensu i przynosi największą satysfakcję, zadowolenie. „Wykonywany zawód może a nawet powinien wzbogacać człowieka duchowo. Jego wpływ zaznacza się w następujący sposób:

- doraźnie, dając zadowolenie płynące z zaangażowania się w procesy pracy i dostrzegania jej wyników, a także dające zadowolenie wynikające z kontaktu w toku pracy z innymi ludźmi;
- trwale, poprzez przyczynianie się do rozwoju umiejętności i zdolności i kształtowanie przymiotów charakteru”.^{vii}

W zawodzie nauczycielskim można odczuwać niedosyt w sferze osiągnięć, ale trzeba umieć patrzeć szeroko i planować daleko w przyszłość, a przy tym należy umieć cierpliwie czekać na rezultaty, niekiedy bardzo długo.

Zawód nauczyciela stawia wysokie wymagania, nauczyciel znajduje się pod ustawiczną kontrolą, każde jego potknięcie jest natychmiast dostrzegane i komentowane. Musi więc być szczególnie ostrożny, zwłaszcza, że sędziami są uczniowie, których wychowuje. Bardzo łatwo można stracić zaufanie i szacunek, który trudno później odzyskać. A przecież rezultaty pracy wychowawczej zależą przede wszystkim od stosunku uczniów do nauczyciela, od jego autorytetu. Autorytet nie może być narzucony czy sztucznie wykreowany, ale powinien być uznany, wybrany i zaakceptowany przez uczniów. Dorastającemu młodemu człowiekowi potrzebny jest przewodnik, dobrze znający drogę, jasno widzący cel, niezmordowany, bezwzględny wobec siebie, wyrozumiały wobec innych, opanowany, zdyscyplinowany, skoncentrowany na tym, co najważniejsze, oddany sprawom uczniów, podchodzący z otwartym sercem do tych, którzy nie potrafią jeszcze tego docenić. Mając bogaty depozyt zaufania, nauczyciel potrafi przejść przez życie bez załamań, depresji, zniechęcenia, czyli potrafi odczuwać zadowolenie zawodowe.

Wykonywanie każdego zawodu łączy się z zadowoleniem lub też niezadowoleniem. Zadowolenie daje satysfakcję ze spełnienia czegoś, z osiągnięcia celu. Jest także uczuciem przyjemności doznawanym z powodu dobrze spełnionych powinności pedagogicznych.

2. Zadowolenie zawodowe nauczycieli jako zjawisko socjologiczne i psychologiczno – pedagogiczne

Na zawodową rolę nauczyciela składają się trzy podstawowe funkcje: dydaktyczna – związana z przekazywaniem wiedzy, rozwijaniem i doskonaleniem umiejętności; wychowawcza – realizująca się wskutek kształtowanie umiejętności społecznych, systemu wartości i tożsamości; opiekuńcza – polegająca na trosce o zaspokojenie potrzeb biologicznych i psychicznych uczniów, zapewnieniu im poczucia bezpieczeństwa. Te trzy funkcje konstytuują misję nauczyciela, nie wypełnianie czy zaniedbywanie jednej z nich powoduje, że sukcesy osiągnięte w obszarze związanym z pozostałymi funkcjami są tylko pozorne. Oznaczać to może niewystarczające fachowe przygotowanie pedagogiczne ze strony nauczyciela, do czego w dobie nam współczesnej nie wolno nam dopuścić, chociażby dlatego, że prestiż społeczny tego zawodu w Polsce wyraźnie zmalał. Opinie krytyczne pochodzą głównie z zewnątrz szkoły, chociaż nie brakuje ich także w środowisku oświatowym.

Wymagania, jakie stawiane są przez społeczeństwo, niejednokrotnie przerastają nauczyciela. Uważa się, że powinien on posiadać wiele umiejętności i sprawności, w tym znajomość kluczowych spraw, szczególnie zaś: planowania organizowania i oceniania własnego uczenia się, skutecznego porozumiewania się w różnych sytuacjach, efektywnego współdziałania w zespole, rozwiązywania problemów w twórczy sposób, efektywnego posługiwania się technologią komputerową. Pomimo zaangażowania emocjonalnego, dużej wiedzy przedmiotowej, popartej wysokimi kwalifikacjami metodycznymi, zapewniającymi wysoki poziom merytoryczny nauczania przedmiotu, praca w tym zawodzie jest zbyt dużym obciążeniem dla jego osoby. Niebagatelne zadania ma do spełnienia w procesie oddziaływania na środowisko lokalne i rodzinne, które mogą nie tylko osłabić, lecz wręcz neutralizować jego poczynania dydaktyczne i wychowawcze.

Powszechny jest pogląd, że zawód nauczyciela jest łatwy i wygodny. Przede wszystkim ze względu na stosunkowo mniejszy wymiar obowiązkowych godzin pracy, dłuższe wakacje, pewną niezależność. Jest to jednak łatwość pozorna. Nauczyciel na co dzień styka się z trudnością dotarcia do świadomości uczniów i porozumiewania się z nimi w toku kształcenia. Musi zdawać sobie sprawę z konieczności stałego czuwania nad bieżącymi postępami każdego ucznia. Najmniejsze bowiem odwrócenie orientacji od przedmiotu pracy uczniów prowadzić może do niewłaściwych skojarzeń, błędów i luk, nieodpowiedniego opanowania opracowanych treści. Zadaniem podstawowym nauczyciela jest spowodowanie, aby każdy uczeń rozumiał opracowywane wiadomości i opanowywał je systematycznie oraz bezbłędnie.^{viii} Praca nauczyciela nasuwa stale nowe zadania, nowe trudności związane z ich wykonywaniem. Każdy nauczyciel

musi rozstrzygnąć dylemat pomiędzy potrzebą organizacyjną i planowaniem, a niezbędną intuicją i improwizacją. W pracy pedagogicznej wszystkiego, zaplanować i zorganizować nie można, gdyż nie pozwala na to warsztat pracy nauczyciela, osoby która wywiera ogromny wpływ na uczniów, szczególnie klas młodszych. Każde jego słowo, gest i zachowanie są bacznie obserwowane przez wychowanków. Dzieci niewątpliwie potrzebują wiedzy, ale często bardziej potrzebują uśmiechu, serdecznego gestu, rozmowy lub samej tylko bliskości nauczyciela – przyjaciela. Wizerunek nauczyciela, który potrafi efektywnie przekazywać wiedzę, postępować według zaleceń metodycznych, pozostając przy tym człowiekiem bliskim, przyjaźnie nastawionym do uczniów jest przez nie akceptowany. A to stanowi największą nagrodą dla nauczyciela i wpływa znacząco na jego satysfakcję zawodową.^{ix}

Współczesny pedagog, wychowawca, przeżywa często niepewność, co do interpretacji swojej roli i realizowania jej w praktyce. Niepewność ta wypływa przede wszystkim z faktu, iż wiele teraźniejszych zwłaszcza pajdocentrycznych kierunków wychowawczych uważa za szkodliwe i zbędne każde działanie, który narusza spontaniczny rozwój dziecka, neguje w ten sposób potrzebę obecności osoby wychowawcy w procesie wychowania.^x Jednakże wychowawca jest potrzebny dziecku przede wszystkim dlatego, że pomimo iż posiada ono wszystkie predyspozycje, aby stać się pełnowartościowym człowiekiem, pozostawione samo sobie łatwo zatrzymuje się na poziomie niedojrzałości. Rolą nauczyciela nie jest przecież tylko przekazanie uczniom samej wiedzy i kształtowanie ich umiejętności i zainteresowań, ale także oddziaływanie na uczucia, przekonania, aspiracje, postawy, światopogląd. Zważywszy na fakt, iż nie oddziałuje on na pojedynczych uczniów, lecz na całą grupę będącą członkami zespołu klasowego i ogólnoszkolnego, zadania jego dotyczą także organizacji i doskonalenia współżycia w zespole, przekształcania klas i szkoły w racjonalnie zorganizowane środowiska społeczno – wychowawcze. Nauczyciel pełni nadto rolę psychologa motywującego uczniów do nauki, pomagającego im w trudnościach dydaktycznych i wychowawczych, rolę opiekuna w sytuacjach niewłaściwego oddziaływania rodziny i kolegów, wreszcie ważną rolę doradcy rodziców. W toku pełnienia tych wszystkich ról i realizowania złożonych wielorakich i skomplikowanych zadań, nauczyciel ujawnia określone opinie, postawy i potrzeby. Na podstawie własnych schematów poznawczych przetwarza różnego typu informacje, ustala przyczyny wpływające na jego własne zachowania oraz postępowanie powierzonych mu uczniów.^{xi} Przeżywa równocześnie złożone uczucia, a zarazem podejmuje mniej lub bardziej trafne, czasem nawet nie do końca przemyślane decyzje. Częstokroć jego sposób bycia w trakcie realizowanego procesu nauczania i wychowania, oraz jego postawy wobec uczniów są regulowane przez obraz własnej osoby, a szczególnie przez dobrze pojętą samoocенę, dokonuje się rozwój zawodowy, której pożądanym efektem staną się postawy i umiejętności innowacyjne oraz działania twórcze. Dzięki temu może on osiągnąć zadowolenie zawodowe, które da mu poczucie

pełnego realizowania się właśnie w tym zakresie. Cel jego pracy jeszcze w 1781 r. Grzegorz Piramowicz określił w sposób następujący: „Cokolwiek stanowi szczęśliwość osobną człowieka, zdrowie, cnota i obyczaje rozsądek pewny, dobry rząd, miłość, przyjaźń i szacunek w drugich, cokolwiek składa szczęśliwość publiczną, równą i najściślejszą sprawiedliwość, prawodawstwo mądre, obrona krajowa, cnoty obywatelskie, niepodległość w zdaniu, szlachetność myśli i postępów (...), to wszystko za cel powołania i posługi swojej nauczyciel uważać powinien.”^{xiii}

Wykonywanie zawodu nauczyciela narażone jest na różnorodne trudności i płynące z nich zagrożenia ze strony uczniów, środowiska i władz administracyjnych oraz samorządowych wywołujących przykrości natury psychicznej i fizycznej. Prowadzą one do wielu ujemnych skutków w zakresie samopoczucia, komfortu, wywołują przykre przeżycia, napięcia i stresy, a w konsekwencji niezadowolenie z wykonywanego zawodu.^{xiii} Dlatego zawód nauczyciela wymaga znacznej odporności na jawiące się trudności i wcale nie małych umiejętności przewyższania skumulowanego zmęczenia, częstych wahań i wielu rozterek łączących się z kształtem pełnionej funkcji.

Przemiany społeczno – gospodarcze i polityczne polegające na kreowaniu wolności, pluralizmu i demokracji powodują kontrowersje w życiu osobistym i społecznym współczesnego człowieka. Na początku XXI wieku kraje Europy Środkowowschodniej przeżywają zmiany istotne dla ich przyszłości i przyszłych losów kontynentu. Transformacje dotknęły wszystkie dziedziny życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Edukacja ciągle niedoceniana w Polsce, na rzecz lepszego służenia ludziom, kształtowania zaangażowanych postaw obywateli oraz twórczego uczestnictwa w budowaniu przyszłej cywilizacji. Edukacja polska podejmuje wysiłki na rzecz zmian systemu, poszukując rozwiązań o charakterze organizacyjnym i programowym. Z jednej strony ta tendencja warunkuje pracę szkoły oraz nauczycieli, z drugiej zaś stara się czynić szkołę i nauczycieli autorami tych zmian, chociaż nie docenia się szkoły ani nauczycieli.^{xiv}

Okolo 600 tysięcy nauczycieli w Polsce w bardzo zróżnicowany sposób spełnia swoją humanitarną misję kształtowania człowieka przez człowieka. Ich działalność wymaga aktywności intelektualnej, fizycznej, psychicznej oraz społecznej. Owa aktywność jest zdeterminowana czynnikami wewnętrznymi tj. wartości, cele życiowe, motywacje, aspiracje i zewnętrznymi, czyli środowisko materialne i społeczne. Te uwarunkowania w sposób zasadniczy wpływają na całokształt pracy nauczyciela, na stopień realizacji się w tym zwodzie, po prostu na zadowolenie zawodowe.

Wprowadzona w 1999 roku reforma szkolnictwa miała szczytne i sensowe cele. Odnosiły się one między innymi do:

- 1) reformy istniejących programów – nowa podstawa programowa, w której nacisk położony został na logiczne powiązanie treści i użyteczność praktyczną wiedzy, a także na realizację treści wychowawczych;
- 2) reformy struktury systemu edukacyjnego – trójstopniowy ustrój: sześcioletnia szkoła podstawowa, trzyletnie gimnazjum, trzyletnie liceum profilowane oraz dwuletnia szkoła zawodowa;
- 3) reformy zarządzania i nadzorowania systemu edukacji – wzrost znaczenia jednostek samorządu terytorialnego;
- 4) reformy systemu oceniania i egzaminowania - wprowadzenie oceny opisowej, jako obowiązującej na pierwszym szczeblu nauczania, wprowadzenie zewnętrznego systemu oceniania, który pozwoli również na ocenę jakości pracy szkół, opracowanie Nowej Matury;
- 5) reformy finansowania systemu – między innymi wprowadzenie bonu edukacyjnego, przyznawanie szkole pieniędzy zależnie od liczby jej uczniów, kwestii finansowania, kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli (wielostronne przygotowanie pedagogów, przydział wynagrodzenia według kategorii kompetencyjnych: nauczyciel stażysta, kontraktowy, mianowany, dyplomowany).^{xv}

Reforma ta otworzyła przed szkolnictwem wiele nowych, nie zawsze pozytywnych perspektyw, pobudzających do szczegółowej i obiektywnej refleksji naukowej. Jedną z nich stanowi możliwość funkcjonowania małych szkół, które poddane regułom wolnego rynku skazane zostały na likwidację.

Reformowanie szkolnictwa jest zjawiskiem ciągłym, realizowanym z różnym powodzeniem. Ta ostatnia reforma spowodowała dużo zmian, również taką, że pensje nauczycieli należą do najniższych w kraju. Sposób wynagradzania awansu jest trudny do zaakceptowania. Absolwent szkoły wyższej, rozpoczynając pracę w placówce oświatowej może zarobić osiemset złotych. Aby zapewnić byt sobie i rodzinie, nauczyciele zgadzają się na pracę w godzinach nadwymiarowych, biorą dodatkowe zastępstwa, zaś urlopy i ferie, często spędzają jako wychowawcy na koloniach czy obozach, albo wynajmują się jako sezonowi robotnicy. Rodzą się więc pytania czy taki nauczyciel będzie w stanie myśleć twórczo o swoim warsztacie pracy?, czy będzie on zadowolony zawodowo? A przecież istotą pracy nauczyciela jest lektura nowości, przygotowywanie konspektów, twórcza praca nad nowymi rozwiązaniami metodycznymi, doskonalenie i samodoskonalenie. Spośród wielu istotnych przeobrażeń, jakie wprowadziła reforma edukacji, zmianie uległ system awansu zawodowego nauczycieli. Poprzedni funkcjonujący przed nowelizacją Karty Nauczyciela, w bardzo ograniczonym stopniu wpłynął na

wprowadzenie nowej jakości do polskiej szkoły. Każdy wiedział, że co dwa lata będzie „awansował” finansowo, bez względu na to, jak wykonywał swoją pracę.

Wówczas tylko nieliczni nauczyciele kończyli studia podyplomowe i różne formy doskonalenia, ale nie dlatego, że musieli. Po prostu, chcieli się dokształcać i doskonalić. Obecny system awansu stawia przed nauczycielami wysokie wymagania. Dotyka fundamentów oświaty, gdyż porządkuje strukturę całego nauczycielskiego stanu. Zatem sens awansu mieści się w dążeniu do doskonalenia. Zadania określone w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 3 sierpnia 2000 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli, które należy realizować w okresie odbywania stażu oraz wymagania egzaminacyjne (kwalifikacyjne) w sposób jednoznaczny definiują sylwetkę nauczyciela stażysty, kontraktowego, mianowanego, dyplomowanego. Każdy z tych stopni wymaga samodoskonalenia się nauczyciela. „Awans nauczyciela do podnoszenia kwalifikacji jest dobrowolny. Nikt nie może zmusić go do podwyższania kwalifikacji, jednak stanie w miejscu może się odbić na jego pozycji, aż do zwolnienia włącznie. Zatem sam system powoduje, że nauczyciele dokształcają się permanentnie, a ponadto wymaga się od nich zdolności do krytycznej refleksji nad swoją pracą, do ciągłej samooceny w celu ciągłego doskonalenia swoich kwalifikacji i osobowości.”^{xvi}

Poważnym problemem staje się sposób finansowania dokształcania. Ceny studiów podyplomowych, kursów i warsztatów są wysokie, jak na pensje nauczycieli. Nikt nie ukrywa, że powodzenie reformy zależy wyłącznie od nauczycieli, ich kwalifikacji i chęci. Mówiono o zabezpieczeniu finansowym dla nauczycieli chcących się przekwalifikować lub dokształcić. Pieniądzy na szkolenia jednak w dalszym ciągu nie ma. Tymczasem wiemy, że ustawicznie doskonalący się nauczyciel ma szansę na zdobycie trwałej pozycji w szkole. I właśnie ta sytuacja ma wpływ na zadowolenie zawodowe każdego z nauczycieli. Ale przy tej okazji nasuwa się pytanie o stronę moralną problemu. Chodzi mianowicie o to czy moralne jest postępowanie władz oświatowych i samorządowych marnie płacących nauczycielowi, czy morale jest wymaganie od nauczyciela samofinansowania własnego doskonalenia zawodowego z poniżającą społecznie niskich zarobków? Wygląda bowiem na to, że rozpoczęte w starożytnym Rzymie oszczędzane na oświacie za czasów cesarza Wespazjana (7 – 79 po Chrystusie) jest we współczesnych warunkach polskich wzorowo naśladowane.

Do szczególnych właściwości pracy nauczyciela należy jej publiczny charakter. W związku z tym faktem bywa on często poddawany ocenie. Jego praca wartościowana jest przez zwierzchników, nadzór pedagogiczny, opiniowana przez uczniów i poddawana surowemu osądowi lokalnego środowiska. Szczególnie wiele zastrzeżeń wzbudza wydawanie opinii o nauczycielu przez uczniów. Środowisko nauczycielskie poczuło się dotknięte tym, że uczniowie oceniają ich pracę. Skutki kontroli i oceny każdy z nauczycieli przeżywa indywidualnie jako

radość, smutek, mobilizację do dalszej pracy, porażkę, rozczarowanie, frustrację. Związane z tym emocje i uczucia mają ogromny wpływ na spełnienie się w roli dydaktyka, metodyka, opiekuna, wychowawcy, a właśnie to spełnienie daje poczucie zadowolenia lub niezadowolenia z tego, że się udało osiągnąć sukces, że udało się wywiązać z obowiązku lub też nie.

Sytuacja zawodu jest dość specyficzna, ponieważ polega na wspólnej odpowiedzialności domu i nauczyciela za losy człowieka. Bez możliwości harmonijnego współdziałania tych dwóch instytucji, mogą rodzić się sytuacje konfliktowe na większą niż dotąd skalę. Tak dzieje się już obecnie w niektórych środowiskach wiejskich.

Często mocno stresującym elementem pracy nauczyciela są tzw. wywiadówki. Spotkania z rodzicami wymagają od wychowawcy starannego przygotowania. Od poziomu ich przeprowadzenia zależy przyszła współpraca nauczyciela z rodzicami. Rodzice oczekują, ażeby nauczyciel był dla nich partnerem, doradcą, a nie tylko osobą informującą o osiągnięciach czy zaniedbaniach ucznia, to znaczy, że praca wychowawcza mu nie wyjdzie. Czasami bardzo trudno rozmawiać z rodzicami, często zadają oni trudne pytania, żądając szybkich i jednoznacznych odpowiedzi. Następstwem tego często jest fakt, że nauczyciel czuje się bezradny wobec trudności, które napotyka w swej pracy.^{xvii} Bezradność ta prowadzi do niepokoju, do napięć psychicznych, wywołuje poczucie osamotnienia w rozwiązywaniu trudności na co dzień. Taki nauczyciel czuje się źle w pracy, nie potrafi się realizować. By spełnić swoje zadania, nauczyciel potrzebuje społecznego uznania, społecznej podbudowy swojego autorytetu. Niezbędnym elementem jego postawy powinien być optymizm, pogoda ducha. Nie wzbudzi zaufania nauczyciel mruk, zgorzkniały, opryskliwy. Ważną cechą jest umiejętność nawiązania stosunków interpersonalnych, umiejętność przekonywania i dyskusji, a także negocjacji.

3. Nośniki zadowolenia

Podstawowym wyznacznikiem egzystencji człowieka są potrzeby i ich zaspokajanie. Zadowolenie powstaje w wyniku zaspokojenia nie jednej wybranej potrzeby, ale większej ich liczby, a szczególnie potrzeb nadrzędnych. „Klasyfikacji potrzeb dokonał A. Maslow jeden z psychologów amerykańskich:

- 1) potrzeby fizjologiczne – obejmują one potrzebę zaspokojenia głodu, pragnienie snu, powietrza, odpowiedniej temperatury otoczenia itd.;
- 2) potrzeba bezpieczeństwa- potrzeba utrzymania życia, zdrowia, stałości zatrudnienia, stałości pracy na stanowisku;
- 3) potrzeba przynależności – potrzeba życzliwych stosunków z ludźmi, towarzystwa, współpracy, należenia do grupy, potrzeba miłości;

- 4) potrzeba uznania społecznego – uzyskiwania nagród, potrzeba szacunku, oceny wkładu pracy, pochwały, awansu, przydziału odpowiedniej pracy;
- 5) potrzeba samorealizacji – wykonywania rzeczy, które umie się i chce się wykonywać, rozwoju osobistego;
- 6) potrzeby wiedzy i rozumienia rzeczywistości;
- 7) potrzeby estetyczne.”^{xviii}

Dzięki zaspokajaniu tych potrzeb człowiek osiąga satysfakcję, zadowolenie z życia, które zaistnieje wtedy, kiedy człowiek osiągnie zadowolenie z pracy. Wykonywany zawód przynoszący zadowolenie jest warunkiem zdrowia jednostki, „zdrowia” szkoły i społeczeństwa. Zatem można stwierdzić, że jednym z nośników zadowolenia zawodowego jest po prostu paca. Żyjemy dzięki pracy. Czy nie jest tak, że tam, gdzie praca umożliwia utrzymanie się zaledwie przy życiu, jest ona odbierana jako nieznośny ciężar, przymus, tam zaś, gdzie poziom życia jest dostatni, praca sprawia satysfakcję, zadowolenie.

Nie ulga wątpliwości, że zarobki, nagrody, za które można kupić pożądane dobra, mają wpływ na ocenę pracy. Niestety, niezbyt korzystnie wypada prestiż nauczyciela, postrzegany przez pryzmat jego zarobków. Nie wzbudza on zaufania do władz w dzisiejszym systemie edukacji, „ciągle obiecywanie lepszych czasów, wyższych pensji (sławetne 700\$ ministra Handkego)”^{xix}, poprawy statusu materialnego i moralnego. Obietnice te składane przy różnych okazjach, znaczących datach, jak rozpoczęcie roku szkolnego, święto Komisji Edukacji Narodowej, wyborów parlamentarnych i samorządowych, nie trafiają już do społeczności nauczycielskiej, przeciwnie – budzą „(...) rozdrażnienie, czasami bunt, najczęściej jednak politowanie oraz ironiczny uśmiech na twarzach tych, co dość twardo chodzą po ziemi”.^{xx} Nauczyciel zaangażowany i szukający w swej pracy zadowolenia, może być niezadowolony, jeżeli wskutek stosunkowo niskich płac zmuszony będzie do poszukiwania dodatkowego zarobku. I dodatkowo ten ciężar, który spoczywa na barkach nauczycieli, związany jest z powodzeniem reformy. Prasa jest ogólnie nieprzychylna szkole, ministerstwo nieszczególnie ceni trud i pracę nauczycieli. Nauczyciele czują się rozgoryczeni i niedocenieni. A niedocenionemu i rozgoryczonemu pracownikowi wcale nie musi zależeć na efektach pracy.

Nie tylko zarobki wywołują niepokój u współczesnego nauczyciela. Z pracą wiąże się atmosfera, jaka panuje w każdej placówce. Jest ona niezwykle ważna. Człowiek jest bardzo wrażliwy na warunki, w jakich pracuje. Nastrój panujący w danym środowisku wpływa w dużym stopniu na samopoczucie, a co za tym idzie, na chęć do pracy, wydajność i jej efekty. Główny wpływ na to ma dyrektor szkoły. Jego nadrzędne stanowisko, jeśli jest nieodpowiedni, utrudnia a czasem wręcz uniemożliwia zmianę niewłaściwego stanu. Znaczenie dobrego kierownictwa jest bardzo istotne i doniosłe dla każdej placówki oświatowej. Każdy nauczyciel wykonujący dobrze

swoją pracę chce być „zauważony”, chwalony, nagradzany. Rodzaje tego uznania są różne: podziw, szacunek otoczenia, pochwała, zaufanie, rozmowa, uśmiech. Wielką nagrodą dla nauczyciela jest uznanie dyrektora, kolegów, uczniów, rodziców. Aby to osiągnąć, musi mieć również szersze wsparcie w wykonywanych zadaniach. Aby uatrakcyjnić swoją pracę, modyfikuje programy nauczania, działa szeroko w środowisku lokalnym na rzecz szkoły.

Nieodzowną rzeczą łączącą się z nauczycielem jest ocena jego pracy. Wiadomo jest, że oceny tej dokonuje dyrektor szkoły, dyrektora szkoły ocenia kurator oświaty, zaś kuratora ocenia wojewoda, a ministra edukacji narodowej – premier. Wszystko to ma się dokonywać w perspektywie panujących w hierarchicznych i uprzedmiotawiających pedagogów instytucjach stosunków służbowych i to ze względu na prawa oraz obowiązki, jakie w odniesieniu do tej grupy pracowników określa ją Karta Nauczyciela i stosowne zarządzenia ministra edukacji narodowej. Pojawienie się w strukturze oświaty państwowej suwerennego nauczyciela nie spotyka się z pełną aprobatą przedstawicieli władz edukacyjnych.^{xxi} Lęk przed wolnością nauczycieli rodzi ciągłą pokusę jej tłumienia. W naszym kraju ciągle narzuca się nauczycielom nie tylko określoną strukturę pracy, ale i jej koncepcję. Nauczyciela ocenia się przede wszystkim według dwóch kryteriów: poziomu dyscypliny w klasie szkolnej i wskaźników efektywności kształcenia.

Na zadowolenie zawodowe nauczyciela szkoły wiejskiej wpływa znacząco poczucie stałości zatrudnienia, utrzymania pracy. Reforma oświaty spowodowała, że nauczyciele stracili pewność, co do swego zatrudnienia. Większość małych szkół wiejskich została zlikwidowana ze względu na oszczędności. Niektórzy nauczyciele zostali przeniesieni do innych placówek, lub poprzehodzili na emerytury pomostowe, a jeszcze inni, w związku z brakiem dostatecznych kwalifikacji zwalniani. I tu rodzi się pytanie o perspektywy młodego nauczyciela, który ciągle musi się doksztalać po to, aby być w pełni dyspozycyjny, przechodzić kolejne stopnie awansu zawodowego, (jeśli ma taką możliwość), a umowę o pracę otrzymuje z roku na rok. Nigdy nie jest pewny czy będzie miał pracę na przyszłość. Zagrożenie utraty pracy ma jeszcze inne podłoże. Powodowane jest przez nadchodzący niż demograficzny. Pozbawił on pracy wielu nauczycieli, a szczególnie nauczycieli wiejskich, nawet tych z wieloletnim stażem.^{xxii} Nie oferuje się tym ludziom nic w zamian, poza sześciomiesięczną odprawą, nie zmierza się do obniżenia wieku emerytalnego, nie rezerwuje się pieniędzy na ich ewentualne przekwalifikowanie, po rezygnacji z pracy w oświacie.

Ten dyskomfort powoduje stres i niezadowolenie z wybranego i wykonywanego zawodu. Dlatego też niektórzy nauczyciele nie chcą nimi być, gdyż ta praca nie zapewnia im poszukiwanej stabilizacji ekonomicznej i zawodowej.

Praca nauczyciela dzięki swej specyfice, przyjaznym stosunkom z kolegami, uczniami, może być źródłem zadowolenia i jednym ze środków samorealizacji. Z drugiej strony w związku z

niskim wynagrodzeniem, z dużą liczbą obowiązków pozaszkolnych może być przyczyną niezadowolenia i niechęci do pracy. Nauczyciel musi mieć poczucie tego, że zawód, który wybrał, odpowiada mu, interesuje go, sprawia mu radość, pozwala mu się w pełni realizować życiowo i zawodowo.

Wykonywany zawód powinien przynosić zadowolenie, satysfakcję, powinien ubogacać duchowo. Tymczasem, o czym wiemy, w praktyce zawód nauczyciela to wielkie wyzwanie społeczne, które mimo iż wymaga ogromnych poświęceń, niesie zadowolenie samemu nauczycielowi, uczniom i rodzicom.

ⁱ K. Konarzewski, *Sztuka nauczania – szkoła*, Warszawa 1994, s. 148.

ⁱⁱ B. Dunaj, *Słownik współczesny języka polskiego*, Warszawa 1996, s. 532.

ⁱⁱⁱ H. Auderska, S. Skorupko, *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1968, s. 415.

^{iv} M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1981, t. 3, s. 969.

^v A. Sarapata, *O zadowoleniu i niezadowoleniu z pracy* Warszawa 1977, s. 139. Także: *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*, red. L. Turowski, Warszawa 1991.

^{vi} H. Januszek, J. Sikora, *Socjologia pracy*, Katowice 1996, s. 128.

^{vii} Z. Pietrasini, *Podstawy psychologii pracy*, Katowice 1974, s. 79.

^{viii} J. Poplucz, *Uciążliwość pracy nauczyciela*, „*Nauczyciel i Wychowanie*” 1989, nr 4/5, s. 73 – 86.

^{ix} M. Prugar, *O osobowości nauczyciela słów kilka*, „*Życie Szkoły*” 2001, nr 2, s. 81 – 82.

^x T. Zegzuła, *Asystencja jako obecność wychowawcza*, „*Wychowanie na co Dzień*” 1996, nr 3, s.3.

^{xi} Z. Zaborowski, *Psycho – społeczne problemy pracy nauczyciela*, Warszawa 1986, s. 5. Także: A. Radziwił, *O etosie nauczyciela*, „*Znak*” 1991, nr 436.

^{xii} G. Piramowicz, *Powinności nauczyciela oraz wybór mów i listów*. Opracowała i wstępem opatrzyła Kamila Mrozowiska, Wrocław – Kraków 1958, s. 149.

^{xiii} Z. Zaborowski, dz. cyt., s. 75. Także: J. Szczepański, *Zapytania o samego siebie*, Warszawa 1986.

^{xiv} J. Rusiecki, *Nauczyciele okresu transformacji*, Olsztyn 1999, s. 12 – 14.

^{xv} M. Parchomiuk, *Reforma szkolna w opinii nauczycieli szkół specjalnych*, „*Wychowanie na co Dzień*” 2001, nr 6, s. 14.

^{xvi} L. Pawlewski, *Być (albo nie być) nauczycielem*, „*Nowa Szkoła*” 2000, nr 2, s. 9 – 13.

^{xvii} B. Sadaj, *Społeczne problemy zawodu nauczyciela*, Warszawa 1967, s. 6 – 12. Także: T. Gadacz, *Wychowanie jako spotkanie osób*, „*Znak*” 1991, nr 436.

^{xviii} A. Sarapata, dz. cyt., s. 25.

^{xix} L. Pawlewski, dz. cyt., s. 9.

^{xx} Tamże, s. 9.

^{xxi} B. Śliwerski, *Awans zasobów ludzkich*, „*Życie Szkoły*” 2001, nr 5, s. 259 – 263.

^{xxii} S. Gawlik, *Szkoła wiejska od podszewki*, [w:] *Problemy szkoły wiejskiej*, red. S. Gawlik, E. Skrzypek, J. Żaczyńska – Hyla, Opole 2000, s. 23 – 35.